

Горбань

ДО ПРОБЛЕМИ МАТЕРІАЛІВ З УКРАЇНОЗНАВСТВА В НІМЕЦЬКИХ ЕНЦИКЛОПЕДІЯХ

Натрапляючи часто на неправильні, викривлені — свідомо чи не-свідомо — дані з українознавства в чужинецьких енциклопедіях, ми висловлюємо в розмові з іншими або в пресі своє незадоволення з такого стану речей. І це цілком природно, бо компоненти нашого національного ества — чи це є події з нашої історії, чи біографії окремих українських діячів з області мистецтва, науки або політики, — які невірно представлені та насвітлені, мимоволі спнукують не тільки наукового працівника, а і кожного українця, що знає свою національну історію, до виправлення невірного та до відзискання справедливої, науково вірної оцінки.

Нам не раз доводилось зустрічатися з таким станом, що в деяких чужинецьких лексиконах або енциклопедіях не лише інтерпретація була невірною, а навіть і самі факти. Знайшовши одно чи декілька невірних енциклопедичних гасел з українознавства, український читач робить легко всезагальноючий висновок, що і всі дані з галузі українознавства в даній енциклопедії представлені фалшиво.

На конечність поправок до гасел з ділянки українознавства в чужинецьких енциклопедіях, зокрема в німецьких енциклопедіях, звертав неодноразово увагу сл. п. проф. І. Мірчук так у «Християнському Голосі», як і на сторінках іншої української періодичної і неперіодичної преси.

Ця наша праця є свого роду рецензією на статті з українознавства і взагалі на насвітлювання справи українознавства в найбільших німецьких енциклопедіях останнього видання. Нашою метою має бути визначити помилки та недоліки, зробити висновки з того та вказати спосіб на їх напругу в нових виданнях розгляданих нами енциклопедій.

Ми маємо на увазі 3 головні енциклопедії:

1. Der Grosse Brockhaus, 16 Auflage, Wiesbaden 1955-1957. 12 Bde.
2. Der Grosse Herder, 5 Aufl. Herder-Verl. Freiburg i. Br. 1952-1956. 9 Bde.

3. Meyers LEXIKON, 7 Aufl. Leipzig 1924-1930, 12 Bde.

Починаємо з першого лексикону за порядком. Брокгавз охоплює приблизно 50 гасел з українознавства, більше ніж два останні. Найширшу статтю поміщено під гаслом «Україне». Вона містить в собі, як звичайно, в стислій енциклопедичній формі багато матеріялу. В цілому можна погодитись з її характером, починаючи з історичного підґрунтя і кінчаючи гаслами з найновіших часів. Наприкінці для довідок тут додано українську літературу, а також німецькомовні праці проф. Б. Крупницького («Гешіхте дер Україне») та проф. І. Мірчука («Гандбух дер Україне») видання 1943 та 1941 років.

В підстатті про українську літературу ми маємо цілий перегляд з відповідними представниками українського письменства. Особливо докладно опрацьовано добу українського літературного відродження. Як до підстатті про літературу так і до статті про українську мову подано цілий ряд українських наукових праць.

Окрема стаття про козаків є дещо неясною. Слід би було виправити статтю про Хмельницького, де зазначено лише, що він є «українським національним героєм». Попри це до статті подано добірну літературу (Грушевського, Шуамна та Вернадського).

В статті про Мазепу пишеться, що він після поразки під Полтавою 1708 (сік) року подався з Карлом XII до Бендер.

В статті про митрополита Могилу сказано, що він в 1638 році опрацював „ein wichtiges Glaubensbekenntnis der russischen Kirche“. Вірно має бути — «української церкви».

Про Донецький Басейн подано, що він знаходиться „in Südrußland“, що слід виправити на «південно-східню Україну».

Помилково вважається літописця Нестора за російського монаха Києво-Печерської Лаври, так само як і «Слово о полку Ігоревім» за російський твір.

В енциклопедії Брокгавза не завжди або, вірніше, дуже рідко подається українську транскрипцію географічних назв. Тільки при місті Лемберг подано на першому місці українську, потім російську і польську транскрипції. До міст Києва і Вінниці подано лише українську транскрипцію і це цілком вистачає.

До міста «Чернігів» невірно зазначено, що воно є «одним із найстарших російських міст».

Зразковою під оглядом змісту й обсягу є стаття про Шевченка з поміщеним портретом поета.

Крім згаданої статті про Україну, яка складається з підвідділів: загальної характеристики, історії, літератури, мови, мистецтва, історії церкви та крім міст, у енциклопедії Брокгавза ми знаходимо такі гасла, частину яких ми згадали вже з огляду на потребу виправлення: Галичина, Лодомирія, козаки, Андрусово, Хмельницький, Мазепа, Скоропадський, Петлюра, Могила, Закарпатська Україна, Донецький Басейн, Нестор, Олег, Св. Ольга, митрополити Шептицький і Сліпий,

Грушевський, Український Вільний Університет, Гуцули, Шевченко, Франко, Ксцюбинський та Гоголь, якого подано як російського поета, сина українського поміщика.

В окремій статті про Закарпатську Україну з поданою російською транскрипцією — «Закарпатская» — не згадано хоч і короткотривалої її самостійности в кінці 30-их років нинішнього століття.

При переліках кафедр славістики в німецьких університетах в статті «Славістика» не згадано кафедри славістики університету в Гайдельберзі, яку саме тепер очолює проф. Чижевський.

В статті про Київ невірно подано транскрипцію Києво-Печерської Лаври (Печерская), як також і помилково зазначено, що вона є «найстарішим і найвизначнішим монастирем Росії».

В статті про Полтаву хибно подано як українську назву сучасного вжитку «Пілтава».

Стаття про українське мистецтво подає цілком слушно і Шевченка як видатного маляра; тільки не 10 століття, а 19-го.

Гасло Галичина подає дату коронації Данила як 1254 рік, а не 1253, як це відповідає дійсності.

Г Е Р Д Е Р :

Стаття про Україну в енциклопедії Гердера в цілому відповідає вимогам історичної об'єктивности. За кордони прийнято кордони УРСР з прилученням Кримом в 1954 році.

Але неправильно вважається Україну за частину Росії. Це видно з речення, яке наводимо тут в дослівному перекладі:

«Українська Радянська Соціалістична Республіка займає лісостепову і степову частину європейської південної Росії від Карпат до Донецького Басейну». Це, звичайно, вплив проросійського погляду на Україну і її трактування. Видно це також і з російських назв, які трапляються в статті, як от: «суховей», «Кривой Рог» і інші.

Літературу до цієї загальної статті подано бездоганно: Грушевський, Крупницький, Менніг, Решетар —, однак в самій статті ця література недостатньо використана, бо вже наведені російські вирази свідчать про користування російськими посібниками.

Підстаття про українську мову в цілому задовільна. Українську мову характеризується як одну з трьох східноєвропейських мов. В літературі подані граMATика української мови Степана Смаль-Стоцького та Т. Гертнера (1913 р.), «Нарис сучасної української літературної мови» Шереха і «Українсько-німецький словник» Зен. Кузелі та Яр. Рудницького. Деяко невдало на ознаку відмінности української мови від російської приведено тут приклад, що в російській мові пишеться «дал», а в українській «дав» (розуміється форму «він дав»), та зазначено, що українська мова «має багато польських чужих слів», що також є прикладом поверхового підходу.

В підвідділі про літературу з добірним поданим списком праць на цю тему Сфремова, Возняка, Грушевського, Залозецького, Радзикеви-

ча та Енциклопедії Українознавства зазначено чомусь, що до 18 століття українська література являлася частиною «староросійської» літератури. В цьому тексті подано головних українських письменників. Лише небагатьом присвячені окремі дуже короткі статті.

Так, наприклад, про Винниченка ми читаємо, напевно взяту з советського посібника нотатку:

«Винниченко... діяв разом у большевицькій боротьбі за Україну (1917-1920) як революціонер, пізніше як буржуазний націоналіст».

У статті про літературу згадано, звичайно, і Лесю Українку. Проти її імені подано стрілку, що вказує на наявність в енциклопедії окремої статті про неї. Одначе статті цієї немає; її мабуть пропущено просто з неважності.

Підстаттю про українську церкву можна прийняти без змін. З найновішої літератури подано тут працю F. Heuer „Die ukrainische Kirche“, 1917-1945» (1954).

В замітці про українське мистецтво Олександр Архипенко виступає, звичайно, вірно як український мистець. В окремій же статті його схарактеризовано як «російського скульптора», що суперечить так дійсності, як і попередньому означенню.

Окремих гасел поза головною статтею про Україну в енциклопедії мало. Стаття про Хмельницького як «українського гетьмана» може відповідати і українським вимогам. Звичайно, в ній зазначено про підпорядкування Хмельницького російському цареві Алексеєві в Переяславському договорі. Більше, щось про умови підпорядкування, в статті нічого не сказано.

В статті про козаків бракує ясності. Там, ніби за найновішою працею Гюнтера Штекля «Походження козацтва» (1953) ми читаємо: «... антропологічно козаки є почасти великоруси, почасти українці, змішані з туземним населенням».

В статті про Мазепу зазначено, що він «зрадив Петра Великого» та після поразки свого союзника Карла XII під Полтавою «покінчив самогубством», що не відповідає історичній дійсності. Стаття потребує також виправлення.

Стаття про Шевченка надто коротка, хоч з добре вибраною літературою. Одначе ім'я поета подано чомусь за чудернацькою транскрипцією — «Шефченко Тарас Грігорьевіч».

Німецьким авторам статтей з українознавства тяжко дається відокремлення української історії від російської. Хоч, правда, вони виводять історію України від Київської Русі, одначе звідси вони виводять одночасно і російську історію, і то навіть більше переконливо. Це ж стосується і російської філософії 18 століття, яка починається Сквородою. Окремої ж статті про Сквороду енциклопедія Гердера не поміщає. Також за енциклопедією російська література починається з найдавніших пам'яток літератури Київської Русі.

ЕНЦИКЛОПЕДІЯ МАЄРА

Найменше матеріалу з українознавства знаходиться в Енциклопедії Маєра.

Загальне гасло про Україну на сьогодні перестаріле. Щоправда, тут поданий добрий історичний перегляд з поданою літературною до теми Аркаса, Єфименка, Багалія, Грушевського, Василенка. Підстаття про літературу посилається також на цінні джерела: Огоновського, Франка, Возняка, Грушевського та Єфремова.

Однак вульгаризацією є, що в «її першому періоді (11-14 ст.) українська література зливалася з найдавнішим періодом російської літератури», як це зазначено в лексиконі, — коли треба було б зазначити, що російська література користувалася із зразків та впливів української літератури.

В енциклопедії Маєра ми зустрічаємо добре опрацьовані статті про Лєсю Українку, Хмельницького, Петлюру, Мазепу, Котляревського, Франка та Квітку-Основ'яненка. З другого ж боку, композитор Бортянський та скульптор Архипенко навітлені як російські мистці.

Тенденційно описано також і Пантелеймона Куліша. Його історичного роману «Чорна Рада» не згадано, а подано лише його «Историю воссоединения Млороссии».

Заподіяно кривду також і українському борцеві. Тут ми читаємо: „Borschtsch — in Rußland eingebürgerte polnische Nationalsuppe...“ і вариться він на Україні зовсім не так, як це подає Енциклопедія Маєра.

Піддавши розглядові матеріал з українознавства в трьох названих німецьких енциклопедіях, ми приходимо до висновку, що в них похибки є. Мабуть, більшу частину їх ми відзначили. Найобширніше і найточніше подає українознавчий матеріал Брокгауз, відтак енциклопедія Гердера, а потім Маєра.

Завдання українських науковців, яке випливає з описаного і конкретно ілюстрованого стану, мало б бути спрямоване:

поперше, на виправлення вищезгаданих помилок і неточностей; по друге, на — не так поширення обсягу матеріалу вже поміщених статей, чого ми не можемо вимагати, — як на збільшення числа окремих гасел. В цілому образ України як такої представлений недостатньо, коли він поза головною статтею про Україну навітлюється лише кількома десятками окремих гасел.

Велику допомогу може дати у виконанні цього завдання — що до останніх видань згаданих енциклопедій ще не було можливе — часткова поява, яка, надіймося, скоро закінчиться — Енциклопедії Українознавства, а також поява не менше цінного в даному разі «Короткого Лексикону Слав'янських Біографій», („Kleine Slavische Biographie“, (1959) українську частину якого опрацювала д-р Г. Наконечна.